

ROMAN TRAVNIČKA HRONIKA I EVROPSKA KULTRUNA BAŠTINA

Marko Raguč

Za početak jedno pitanje: koju biste knjigu voljeli sa sobom ponijeti na onaj svijet? Na slično pitanje novinara, književnik Miljenko Jergović je ovako odgovorio: "Ovog trenutka je moj odgovor prilično predvidljiv, a to je da bi to bila *Travnička hronika*. Svijet iz kojeg sam ja nastao, svijet kojeg doživljavam kao svoj svijet, svijet mog jezika i na kraju ja sam osobno – sve je to, u najvećoj mjeri, sačinjeno od Ive Andrića." Autor ovog velikog romana, koji bi mnogi rado ponijeli sa sobom na onaj svijet, morao je imati božanske oči da bi ga napisao. To je upravo ono za čime čeznemo: Pogled koji nije od ovoga svijeta – a to je božije oko (na primjer). Ne mora nužno biti božije – nego nešto treće. Nešto putem čega bi objektivirali, osvjedočili i spoznali vlastito postojanje. Stvarnost se zasniva na sistemu posmatranja i nadzora.

A ukupni je život test, ispit. Baš kao da se samo pripremamo za punu egzistenciju. Mi kao da slutimo da naš nervni sistem osjeća impulse – drugih realnosti. Molitva je tihi unutrašnjih razgovor sa zaumnim svijetom. A kako bi izgledala božija perspektiva? Pogled *odozgo*, pogled *iznutra* i *izvana* – pogled prodoran poput svjetlosti. Kada je riječ o problemu istine u književnosti, onda se može ustvrditi da se istina oblikuje spajanjem perspektiva. Perspektive u književnosti su raznovrsne. Više nego u bilo kojem domenu ljudskog djelovanja, upravo je književnost ponudila na najbolji način

jedan presjek složenosti života, koja se manifestira kroz ukrštanje perspektiva. Perspektiva postoji jako mnogo, ali mislim da je osnovna zasnovana na kontrapunktu unutrašnje i vanjske. Njih je vrlo teško razdvojiti. Tamo gdje se završava nečija vanjska perspektiva – otpočinje koja je za drugoga unutrašnja. Upravo ta udvojenost još više umnožava kaleidoskop stvarnosti. Nije moguće razlučiti unutrašnju i vanjsku perspektivu. One idu skupa, ali nisu isto. Da istina ne bi bila jednostrana, nju je najbolje zasnovati na susretu dvije perspektive. To će reći da je istina dijalektičkog karaktera. Ona se otkriva kroz susret, kroz razgovor – i ukrštanje.

U *Travničkoj hronici* je zapisano: "Naravno da je svaki od njih posmatrao stvari svojim očima i sa svoje, često protivne, tačke gledišta." Mislim da je taj problem jako dobro poznat onima koji su koliko toliko upućeni u povijest svjetske književnosti. Klasični romani su taj problem razjasnili do perfekcije. *Travnička hronika* je roman klasičnog tipa, pisan po uzoru na klasični roman. U trenutku kada je završen bio je podjednako klasik kao što je to i danas. Upravo zbog toga za njega važe zakonitosti klasičnog djela. A jedna od temeljnih zakonitosti je problem unutrašnje i vanjske perspektive u literarnom svijetu romana. Mislim da se u toj razlici krije osnovni nesporazum oko romana Ive Andrića. On se tiče vjerodostojnosti prikazivanja Bosne.

Međutim, roman nije jednostran u tom prikazivanju stvarnosti otomanske Bosne i karaktera bosanskog čovjeka. Andrićev roman je zasnovan na spomenutom spoju unutrašnje i vanjske perspektive. Unutrašnjost je sam karakter otomanske Bosne – a vanjska perspektiva je perspektiva ljudi izvana (konzula, poslanika), odnosno, to je način na koji svijet vidi samu Bosnu. Mislim da ni jedna ta perspektiva ne posjeduje sama za sebe pojam istine, jer se pojam istine oblikuje na susretu te dvije perspektive. Na prvi pogled se čini da je u *Tavničkoj hronici* vanjska perspektiva na stvarnu Bosnu (skupa s ukupnom mrežom ljudskih odnosa) zagušila upravo tu autentičnu stvarnost bosanskog čovjeka. Zaista se u romanu nedovoljno iznutra predstavlja autentična perspektiva otomanske Bosne. To je tako s jedne strane. S druge strane je roman kontekstualizacija nečega što je bilo jako dugo vremena izolirano, što je vijekovima tavorilo na obodima Otomanske carevine. To je jako složen problem. Baš kao što se ostrvo mijenja kada shvati da nije samo, nego da je dio arhipelaga. Ljudi na pustom ostrvu se umrežavaju, a perspektive se

umnožavaju i ukrštaju. To bi se dogodilo s planetom Zemljom kada bi osvijetstila svoju poziciju u svemiru. Onda kada ne bi više mislili da smo sami, nego kad bi oko sebe imali barem jednu porodicu sličnih planeta.

Tako da problem izoliranosti otomanske Bosne nije samo problem Bosne – od tog problema pati sama naša planeta Zemlja. Ali ovom prilikom ne treba ići tako daleko. Mislim da je jako pogrešan pristup tumača Andrićeve književnosti, koji smatraju da on nudi jednu previše tamnu sliku bosanskog karaktera. Ti tumači bi htjeli da svijet vidi bosanskog čovjeka na jedan pozitivniji način. Čini se da to nije relevantno. Likovi u romanima Dostojevskog najčešće nisu pozitivni. Galerija likova kod Balzaca nije nipošto sazdana od vedrih tonova. A da ne govorimo o karakterima u antičkoj tragediji – ili u Homerovim epovima. Uvijek se ljudska drama i tragički ustrojena egzistencija obnavljaju. Zadatak književnosti je da zahvati iz tog vrela života punu istinu čovjekove egzistencije, a ne da je lakira, uljepšava – uključuje u turističku promociju neke zemlje kroz isticanje vedrih nijansi. To nije zadaća književnosti.

U tom smislu je Andrićeva *Travnička hronika* jedan u nizu velikih klasičnih ostvarenja, jedan brilijantni vez ljudskih karaktera, jedan goblen stvarnosti. U tom smislu taj roman prevazilazi barijere vremena, što je odlika velikih klasičnih romana. Vrijeme otomanske Bosne je zauvijek minulo, ali otomanska Bosna nije nestala. Ona živi i danas u istoj toj Bosni – u jednom preobraženom obliku. Tako da Andrićev roman podjednako govori o današnjoj Bosni, ali samo ukoliko imamo dovoljno čitalačkog iskustva da ta različita vremena ne poistovjećujemo, nego da o njima razmišljamo na principu upoređivanja. Mislim da je roman jako aktuelan, ako uzmemo u obzir izolaciju Bosne i Hercegovine nakon sloma Jugoslavije, obnavljanje otomanskog nasljeđa.

U smislu da je ta zemlja silom prilika, ali i svojom voljom pretvorena u jedan evropski geto. Vidimo da se svijet *Travničke hronike* obnovio, ali u jednom sasvim novom obliku. Mislim da je najveća vrijednost ovog Andrićevog romana ta što čitamo o svome vremenu, a ne samo o prohujalim otomanskim vremenima iz davne prošlosti. To je Bosna koja pokušava da napravi preobražaj iz komunističkog svijeta u jedan evropski prozpadni – a da zadrži svoje istočnjačko biće (koje jeste jedan njen fragment). U tom procesu je izložena

nasilju, izolaciji. Ta nesretna sudbina života u izolaciji je jedan otomanski pečat prokletstva, koji se održava kroz stoljeća. Izlazak iz izolacije, podrazumijeva ulazak u kontekst. Ponovo tu dolazimo do problema perspektiva. Tada više ne važi samo ono što mi mislimo o sebi, nego je bitno i šta drugi misle o nama – na koji nas to način oni vide. A istina je u spoju te dvije suprotstavljene perspektive. Tom procesu je izložena moderna Bosna nakon izolacije tokom jugoslavenskih ratova.

U tom smislu je jako poželjno Andrićev roman uvijek pomalo kontekstualizirati u moderno vrijeme kada se god ukaže povoljna prilika. *Travnička hronika* je historijski roman. Roman koji zahvata iz vrela historije jedne rubne evropske zemlje, karakteristične sudbine. Međutim, to je roman koji historijske procese oblikuje kroz jedan vez složenih niti pojedinačnih ljudskih karaktera. Andrić je ljudski karakter poznao do perfekcije. To je njegov materijal, od kojeg on pleće šarolike goblene historije. Ta gustoća veza ljudskih karaktera je u ovome romanu zapanjujuća. Način na koji je svaka nit upletena u jedan vez, u jednu mrežu niti ljudskog karaktera. U tom smislu su u pravu oni koji smatraju da je *Travnička hronika* najbolji Andrićev roman.

Mislim da je u tom nijansiranju karaktera Andrić ravan najboljim pripovjedačima svjetske književnosti, koja svoje najbolje izdanje, kada je u pitanju Andrićev opus, ima upravo u *Travničkoj hronici*. Potom je taj roman jako zanimljiv u jezičko-stilskom smislu. Andrić je jako dobro poznao rječnik otomanske Bosne. Sve te izraze, igre riječi – koji su iz modernog jezika gotovo potpuno iščezli. Jezik Andrićevog romana kao da je neki drugi jezik od onog kojim govore moderni post-jugoslavenski narodi. To je jezik jednog vremena koje je prohujalo. Tako da je Andrićev roman jedan spomenik jeziku. Mislim da su to lingvisti i historičari jezika već prepoznali, ali to će biti vremenom sve izraženije. S vremenom se jezik mijenja, tako da su velika književna djela spomenici prije svega jeziku. Ona ovjekovječuju jezik, jer se u tom jeziku ostvaruju. Sasvim jasno, lista problema koje zahvata ovaj roman je jako velika. To ovisi o pristupu. Tumačenje jednog tako složenog romana nije jednostavno. Tumač vrlo lako može upasti u zamku da ga gusta mreža odnosa zavara u njegovom pokušaju da je savlada, stavi pod kontrolu. Ali kada se pronađe adekvatan pristup, onda se taj narativni sistem otvara svakom upornijem tumaču, otvarajući svoje istine u jednom konkretnom aspektu. Roman *Travnička*

hronika je velika pobjeda jednog malog južnoslavenskog jezika, dokaz da male zemlje mogu proizvesti veliku kulturu. To važi za ukupno Andrićevo stvaralaštvo koje govori o značaju problema centra i periferije.

* * *

Na principu dijalektičke igre između centra i periferije zasnovan je osnovni koncept romana *Travnička hronika*. U tom smislu roman posjeduje snažno izražene elemente kolonijalnog diskursa, a on je pečat ukupnog Andrićevog stvaralaštva, ako uzmemo u obzir da je njegova temeljna preokupacija život pod otomanskom okupacijom. Prema tome, kolonijalni diskurs se tiče svega onoga što je nastalo kao posljedica otomanskog osvajanja ovog dijela Balkana. Taj period je trajao više stoljeća čime je duboko napravio prodor u kolektivnu pod/svijest balkanskih naroda. Ta kolonizacija je usađena na svim razinama kolektivne i individualne svijesti. Kolonizacija je posljedica okupacije, a obje su kategorije ropstva pod tuđinskom vlašću. Andrićev roman obrađuje taj problem. Međutim, svijet nije crno-bijelo zasnovan – pa principu "mi" i "oni". Mnogo je više interesnih struja koje prodiru u jedan prostor. U tom smislu je istorijska uloga Bosne u vrijeme smjene imperija jako specifična. To je jedna među-zona u koju prodiru sve bitne svjetske sile sa svojim interesima želeći da prošire zonu svoga utjecaja.

U Andrićevom romanu stoji: "I s tim konzulima, ko zna kako je. Ja doći ja ne doći. A i da dođu, neće Lašva poteći naopako, nego opet ovuda kuda i teče. Mi smo ovdje na svome, a svaki drugi koji dođe na tuđem je i nema mu duga stanka." U tom smislu je problem centra i periferije ključan, ali ne samo u tome vremenu. U tom smislu je Andrićev prozni narativ itekako aktuelan. Na jednom mjestu je zapisano: "Odavno njih muči i zabrinjava saznanje da je carska taraba na granicama posrnula i da Bosna postaje razgrađena zemlja po kojoj gaze ne samo Osmanlije nego i kauri iz bela sveta, u kojoj čak i raja diže glavu drsko kao nikad dosad. A sada treba da navale i neki kaurski konzuli i uhode, koji će na svakom koraku slobodno isticati vlast i silu svojih careva. Tako će, malo-pomalo, doći kraj dobrom redu i *lijepoj tišini* turske Bosne, koju je i ovako već odavno sve teže braniti i čuvati. Božja je volja da vlada ovakav red: Turčin do Save a Švabo od Save." Čini se da je to prokletstvo malih balkanskih naroda da budu sateliti moćnijih političkih tijela. To je jedna tužna činjenica egzistencije u ovom dijelu svijeta. Da nije tužna, ponekad tra-

gična, ona bi bila potpuno komična. Paralelni su taj usud bosanskog čovjeka pod utjecajem neke svjetske sile i agonalni odnos prema najbližem komšiji koji je isto tako okrenut nekoj drugoj imperiji. Tako mogu živjeti dva susjeda, jedan da bude okrenut prema Moskvi, a drugi prema Berlinu, na način da nemaju neki neposredan odnos prema tim gradovima i da zbog te razlike među njima vlada mržnja i netrpeljivost. A na ovom dijelu balkanskog polutoka prisutno je više tih interesnih struja, koje podrivaju zajedništvo lokalnog stanovništva. Prisutan je otomanski uticaj, uticaj današnje Turske, zatim ruski uticaj, a potom uticaj zapadnih zemalja. To je tako bilo u vremenu radnje Andrićevog romana, to je tako danas, a tako će po svojoj prilici biti i u budućnosti. U tom smislu *Travnička hronika* jako dobro raspetljava taj balkanski kolonijalni čvor. Ako ga ne raspetljava, onda ga na jako dobar način opisuje i objašnjava. Kolonijalni diskurs uvijek posjeduje potencijal obnavljanja. U tom je smislu problem odnosa centra i periferije jako bitan.

Radnja Andrićevog romana počinje dolaskom konzula u Travnik kada, kako se kaže u romanu, nastupaju konzulska vremena: "Katolici, koji su u većini, maštali su o uticajnom austrijskom konzulu koji će doneti pomoć i zaštitu moćnog katoličkog cara iz Beča. Pravoslavni, koji su malobrojni i u poslednjih nekoliko godina stalno gonjeni zbog ustanka u Srbiji, nisu očekivali mnogo ni od austrijskog ni od francuskog konzula, ali su u tome gledali dobar znak i dokaz da turska vlast slabi i da dolaze dobra i spasonosna nemirna vremena. I odmah su dodavali da, naravno, *bez ruskog konzula ništa biti ne može.*" Čitav Andrićev roman je zapravo zasnovan na jednoj krizi identiteta. To je zapravo jedan odraz života koji je zasnovan na spajanju nečega što je nespojivo. Na jednoj strani postoji kolektivni identitet malih balkanskih naroda, tzv. raje, a to je sitni svijet, sa svojim malim porodičnim interesima. Raja pokušava opstati, preživjeti u okolnostima koje donosi vrijeme, a pri tome zadržati svoje običaje, a po mogućnosti voditi uspješno svoju porodičnu ekonomiju. Narod obnavlja u svojoj djeci svoje običaje, religiju i sve što ide uz to. Narod je usidren, statičan. Na jednom je mjestu ukorijenjen. Andrić opisuje i taj autentični život bosanskog čovjeka na tadašnjoj turskoj granici. Ali sam ambijent, okolnosti u kojima čovjek bosanskog podneblja živi, naročito kada je u pitanju uprava, Andrić vrlo uspješno opisuje. Kao i danas, postoji narod, ali postoji i uprava. Konzuli u Andrićevom romanu pripadaju toj vladajućoj kasti. Na toj razini nastaje igra, osnovna dramaturgija Andrićevog

romana. Politička igra u Europi i svijetu počesto jednom autohtonom narodu dovede tuđinsku vlast koju on ne želi. Bosanski čovjek je stoljećima navikao na osmansku upravu. Novo vrijeme donosi promjene, Osmanska vlast slabi – a iz svijeta prodiru predstavnici tuđinske vlasti. A da ne govorimo o vojsci, koja sa sobom donosi i prisilu, nametanje tuđih vrijednosti i običaja, a potom i ekonomsko ropstvo. Upravo tu igru jednog istorijski prelomnog vremena Andrić opisuje.

Na jednoj je strani složenost svjetske politike, odmjeravanje snaga i raspored uticaja imperija, a na drugoj jedan zatvoreni život bosanske kasabe, koja je tim uticajima izložena i koja pokušava da zadrži svoj integritet kroz igru političkih kompromisa s onim što dolazi iz velikog svijeta. Roman kakav je *Travnička hronika* podrazumijeva jedno perfektno poznavanje vanjsko-političkih okolnosti, kao i unutrašnje disanje jedne male bosanske čaršije na rubovima imperija. Sve je to tako i dan danas. Protagonisti su se promijenili, sada djeluju pra-pra unuci Andrićevih junaka, ali podijum je isti. Zemlja je podijeljena na sličan način. Ponovo je na sceni jedna andrićevska igra u razgrađenim post-jugoslavenskim zemljama. Mislim da ovo trusno vrijeme jako podsjeća na vrijeme u kojem je Andrić živio – između i oko svjetskih ratova. Vrijeme stalne krize, jedno nesigurno vrijeme. Sve je dobro dok nas okolnosti života ne uvedu u slijepu ulicu, u jednu tragički zatvorenu situaciju – situaciju kada se nađemo između čekića i nakovnja. To je u literaturi jako dobro obrađena situacija još od antičke tragedije.

Andrić govori o tom životnom ćorsokaku čovjeka iz vremena *Travničke hronike*. Postoji jedan dobar primjer u romanu: "Kao tolikim izmučenim i potresenim a slabim duhovima, i Davilu se tada, u njegovim unutarnjim nevoljama i kolebanjima, ukazivala svetla i stalna tačka: mladi general Bonaparta, pobjednik u Italiji i nada svih onih koji su, kao i Davil, tražili srednji put između starog režima i emigracije s jedne strane i revolucije i terora s druge strane." Vidimo na ovom primjeru tu jednu zatvorenu situaciju, jednu životnu prisilu koja čovjekovu egzistenciju uhvati u makaze, a on pokušava da nađe srednji put, jedan put kompromisa. A život je kompromis, upravo taj srednji put. U svom tom spletu istorijsko-političkih okolnosti se odvija život. Život koji je uklješten, izložen ucjeni, ali koji se bori da pronađe srednji put. Upravo to ovaj Andrićev roman odvaja od suhoparne historiografije, koja se

bavi vanjskim formama, vanjskim istorijskim procesima, zanemarujući život i njegove zakonitosti. Roman ponovo zahvata život iznutra i izvana. Izvana, u smislu da objašnjava istorijske procese, a iznutra, u smislu da objašnjava same životne procese, koji su uklješteni tokovima istorije. U *Travničkoj hronici* je, također, jako bitna simbolika puteva. Baš kao i mostovi, putevi su način otvaranja ljudi, putevi su svojevrsni sporazum i susret.

Postoji jedan jako zanimljiv zapis o putevima: " Ja mislim da ne postoji danas u Evropi tako besputna zemlja kao što je Bosna – govorio je Davil, koji je sporo i bez volje jeo, jer nije osećao gladi. – Ovaj narod, mimo sve ostale narode sveta, ima neku nerazumljivu, perverznu mržnju prema putevima, koji u stvari znače napredak i blagostanje, i u ovoj zlosrećnoj zemlji putevi se ne drže i ne traju, kao da se sami ruše. Vidite, to što general Marmon gradi kroz Dalmaciju veliki drum škodi nam ovde kod domaćih Turaka, pa i kod vezira, više nego što ona naša preduzimljiva i hvalisava gospoda u Splitu mogu i da zamisle. Ni u susedstvu ne voli ovaj svet puteve. Ali ko će to objasniti našima u Splitu. Oni se na sva usta hvale da podižu drumove koji će olakšati saobraćaj između Bosne i Dalmacije, a ne znaju s kolikim podozrenjem to Turci primaju."

Putevi su još od davnina, od rimskih vremena nešto što spaja narode, što olakšava protok i trgovinu. To govori o izoliranosti kao dubokoj mentalnoj dijagnozi čovjeka s ovog podneblja. Čovjek napravi put ili most, otvori grad – a potom tuda prođe neprijateljska vojska. To je problem, kojega se dotakao Andrić. Svejedno, ta odbojnost prema putevima koji znače otvaranje nešto je karakteristično za vrstu mentalne izolacije koja obilježava rubne post-otomanske narode. O tome piše Andrić: "A drugi je razlog u Turcima samim. Svaka saobraćajna veza s hrišćanskim inostranstvom znači isto što otvarati vrata neprijateljskom uticaju, omogućavati mu uticaj na raju i ugrožavati tursku prevlast." To mnogo govori o jednoj posebnoj vrsti zaostalosti u modernom svijetu. A tako je bilo i u vremenima o kojima piše Andrić.

Putevi su ljudi, mostovi su ljudi. Barem je simbolika puteva i mostova odražena u ljudima: "Oni su dobro znali da svaki stranac koji dođe u Bosnu utapka malko put između neprijateljske tuđine i njih, a da konzul, sa svojim naročitim ovlašćenjima i sredstvima, širom otvara taj put kojim za njih i njihove interese i svetinje ne može da dođe nikakvo dobro, a može svako zlo."

To je istina za ljude posvuda na zemlji, ali posebno važi za rubne zemlje, koje su izložene uticajima okupatorskih vlasti, koje trpe stalno nasrtanje stranih vojski. Problem orijenta i okcidenta je jako zapažen u književnosti Ive Andrića. Ta opozicija je jako prisutna i u *Travničkoj hronici*. Andrić veli: "Davnin uporni šapat bio mu je neprijatan, činio mu se rufijanski i odvratn. U njemu je naslućivao kakav mora biti život čoveka sa Zapada koji svoj život prenese na Istok i zauvek veže svoju sudbinu s njim." Isidora Sekulić je tematizirala problem Istoka u Andrićevoj književnosti. "U pripovjetcima Ive Andrića ima mnogo Istoka, a ima ga od svake vrste, stravičnog, mračnog, poetičnog, šaljivog, mudrog. Sarajlija, "dijete s Istoka", Andrić ima beskrajno i vrelo interesovanje za islamski element koji je toliko vremena bio gospodar i sudbina njegovog zavičaja. Taj je interes kod Andrića duboko intiman. Mnogo stradalna Bosna, koja kao i bolan čovjek, niti je mogla spavati, niti je drugom davala da zaspi. Ta Bosna je od teške svoje nesаницe ostavila mnogo u nasljeđe jednom od svojih najboljih pisaca". Ovako počinje poznati esej "Istok u pripovjetcima Ive Andrića" od Isidore Sekulić.

Ništa manje ne bi bio zanimljiv problem Zapada u Andrićevoj književnosti. Andrić je bio vrhunski Evropejac – poliglota i putnik. Međutim, kao dijete koje je rođeno u Bosni, Andrić je silom prilika, ali i svojom voljom, upio taj orijentalni duh. On je prirodu tog duha osjetio na svojoj koži, poznao je jako dobro uzroke zašto je nešto takvo kakvo jeste, a ne samo posljedice jednog fenomena – što je problem kojeg se Andrić na jednom mjestu dotaknuo u romanu *Travnička hronika*: "- Da, to su muke koje muče ljudi hrišćani s Levanta i koje vi, pripadnici hrišćanskog Zapada, ne možete nikada potpuno razumeti, isto kao što ih još manje mogu razumeti Turci. To je sudbina levantinskog čoveka, jer on je *poussiere humaine*, ljudska prašina, što mučno promiče između Istoka i Zapada, ne pripadajući ni jednom a bijena od oba. To su ljudi koji znaju mnogo jezika, ali nijedan nije njihov, koji poznaju dve vere, ali ni u jednoj nisu tvrdi. To su žrtve fatalne ljudske podvojenosti na hrišćane i nehrišćane; večiti tumači i posrednici, a koji u sebi nose toliko nejasnosti i nedorečenosti; dobri znalci Istoka i Zapada i njihovih običaja i verovanja, ali podjednako prezreni i sumnjivi jednoj i drugoj strani." Istok je ostavio pečat na ljudima ovog podneblja.

Taj biljeg postoji na vanjskom i unutrašnjem planu. Vanjski plan je uređenje zemlje i gradova, arhitektura, sve ono što sačinjava vanjsku kulturu života. Unutrašnji plan, plan identiteta je mnogo više zanimao Andrića. Njegovo poznavanje karaktera post-otomanskog bosanskog duha je zapanjujuće. Ali mislim da Andrićeve opservacije Zapadne kulture, također, zaslužuju posebnu pažnju, posebno stoga što je u evropskim metropolama ostavio jedan dobar dio svog života. U romanu Zapad je jedna vizura, ili sredstvo posmatranja. Očima Zapadnih konzula se posmatra život u jednoj orijentalnoj kasabi na rubovima Otomanskog carstva. Bez obzira na upitnost zapadne dioptrije opet je riječ o jednom susretu orijenta i okcidenta.

Taj susret nije zasnovan na simpatiji, nego na odbojnosti, na svojevrsnoj tenziji. Andrić malo pomalo, kako se radnja romana razvija, ulazi u detalje, i složene odnose i okolnosti života na granici. Odnos Zapada i Istoka u Bosni je zasnovan na paradoksu, da ne kažemo apsurdu. Nije poznato da li je Bosna san Istoka na Zapadu, ili san Zapada na Istoku. Da li se zapadni čovjek nasukao na obale Istoka ili se čovjek Istoka nasukao na obale Zapada. Taj mit o civilizacijskoj udvojenosti se zadržao do današnjih dana. Upravo danas, on je svojevrsni princip kulturnog djelovanja. Taj mit je osnovno obilježje kulture suvremene Bosne i Hercegovine. Ali istočnjačka kultura je opstala, bez obzira na snažno prisustvo Zapadne kulture. To je u neku ruku jako zanimljiv kulturološki fenomen.

Na planu kulture je to u neku ruku poželjno prožimanje. Kineski filozof Konfučije je negdje napisao: najljepše cvijetne bašte su šarene cvijetne bašte. Sasvim jasno, odnos orijenta i okcidenta nije stvar samo kulture. Da je to samo pitanje kulture, sve bi bilo mnogo jednostavnije. Kultura bi uspostavila dijalog, izbjegla konflikte. Odnos orijenta i okcidenta je i pitanje vojne premoći, odmjeravanje snaga na geo-političkoj karti Europe i svijeta. To je jedan složeni proces odnosa, koji uvjetuju ponašanje svakog čovjeka. Čovjek nije sam – niti sam može opstati. Čovjek je dio sistema, on djeluje na taj sistem, kao što sistem djeluje na njega samoga. O tome Ivo Andrić ima izvanredan zapis: "U ovim sredinama sve je povezano, čvrsto uklopljeno jedno u drugo, sve se podržava i međusobno nadzire. Svaki pojedinac pazi na celinu i celina na svakog pojedinca. Kuća posmatra kuću, ulica nadzire ulicu, jer svaki odgovara za svakoga, i svi za sve, i svaki je potpuno vezan sa sudbinom ne

samo svojih srodnika i ukućana, nego svojih komšija, istovernika i sugrađana. U tom je snaga i robovanje toga sveta. Život jedinke moguć je samo u tom sklopu i život celine pod takvim pogodbama. Ko iskoči iz toga reda i pođe za svojom glavom i svojim nagonima, taj je isto što i samoubica i propada pre ili posle nezadržljivo i neminovno."

Na ovoj velikoj istini, na ovom složenom odnosu zasnovana je ukupna poetika Andrićeve *Travničke hronike*. Andrić zahvata pojedinca u složenosti društvenih okolnosti u kojima se on nalazi, kao što život Bosne u tome vremenu predstavlja kroz sistem složenih geopolitičkih odnosa u tadašnjem svijetu. U tom smislu Andrić zahvata lokalno i univerzalno, jer su oni u jednom neraskidivom savezu, u jednom stalnom prožimanju, sukobu ili dijalogu. Upravo je na tom fonu Andrićev roman jedno vrhunsko književno djelo, jer hvata složeni splet ljudskih odnosa i okolnosti života. A sve to su preduvjeti bez kojih nije moguće na pravi način pristupati historiografskim temama koje nikada nisu jednostavne, a pogotovo nisu jednostavne u istorijski prelozanim vremenima kakvo je vrijeme o kojem se govori u *Travničkoj hronici*.

Tim procesima je podređen i sam odnos orijenta i okcidenta. Ono što se zapaža u njegovim djelima kao i opusu Meše Selimovića jeste nemilosrdnost istorije pa time surovost ljudskih odnosa. Ta okrutnost ide toliko daleko da razdor i jaz prebiva među najbližim srođnicima, između oca i sina, na primjer. Andrić bilježi da taj generacijski jaz dovodi dvoje ljudi u jedan odnos, suživot, a da čak i ne znaju jedan o drugome mnogo. Bez obzira na to nepoznavanje oni su prisiljeni da žive jedan s drugim, jer ih okolnosti života na to prisiljavaju. Brutalnost istorije nije povezana s otomanskim nasljeđem. To ne znači da je nije bilo u to vrijeme, jer je otomanska vlast poznata po svojoj surovosti. U svakom naraštaju se ta brutalnost obnovi, istorijski procesi pojedinca uvedu u jedan lanac nasilja. Moderna istorija Bosne tokom devedesetih pri raspadu jugoslavenske stvarnosti to potvrđuje. Isto potvrđuje i surovost Drugog svjetskog rata na ovim prostorima. Uvijek se ta surovost istorije ponavlja.

O tome piše Andrić: " – Svet neće da bude srećan. Narodi neće razumno upravu ni plemenite vladaoce. Dobrota je u ovom svetu golo siročće. Neka Svevišnji pomogne vašem caru, ali ja sam video svojim očima šta je bilo s mojim gospodarom, sultanom Selimom. To je čovek koga je bog bio obdario

svima telesnim i duševnim dobrim svojstvima. Kao sveća je sagarao i trošio se za sreću i napredak Carstva. Uman, nežan, pravdoljubiv, on nije nikad pomišljao na zlo i izdaju, nije slutio kakvi se ambisi od zloće, pritivnosti i neverstva kriju u ljudima; stoga nije umeo da se čuva i niko ga nije mogao sačuvati. Trošeći sve snage u vršenju svojih vladalačkih dužnosti i živeći čistim životom kakav se ne pamti od prvih halifa, Selim nije ništa preduzimao da bi se odbranio od propada i izdaje rđavih ljudi."

Ljudska istorija, a tako i književnost, prepuna je ovakvih okolnosti. Dovoljno je sjetiti se krvavih obračuna na engleskom dvoru u Shakespeareovim dramama ili antičke tragedije. Andrić i Selimović na majstorski način opisuju takve ljudske odnose u svojim romanima. Ljudske sudbine koje su istorijski procesi i surova vlast pritjerali u slijepu ulicu i beznadežnu situaciju. Ni novo vrijeme ne donosi poboljšanje koje bi se moglo očekivati ukorak s tehnološkim razvojnim dostignućima čovječanstva. Dvadeseto stoljeće je bilo stoljeće ekspanzivne tehnologije, ali i stoljeće velikih istorijskih potresa i svjetskih ratova – ljudskog stradanja širokih razmjera kao nikada ranije. Upravo tu zlu kob istorije opisuje Andrić. U igri moći, spletkama i ucjenama, stradaju najviše oni koji su nezaštićeni, koji se nađu izloženi oštrici režima; svi oni koji ne mogu da se odbrane. Svijet je nemilosrdan, onaj ko ne može da se brani, taj gubi uporište i tlo pod nogama.

O tome kazuje Andrić u svome djelu: "On je za vreme revolucije u Parizu i u toku ratovanja u Španiji gledao mnoge smrti i nesreće, tragedije nevinih života i kobnih nesporazuma, ali nikad još nije video ovako izbliza kako jedan častan čovek nezadržljivo propada pod pritiskom događaja. U nezdavim prilikama i ovakvim sredinama, gde vladaju slepi slučaj, samovolja i niski nagoni, dešava se da se oko čoveka na koga slučajno pokažu prstom odjednom zavitlaju događaji, kao virovi vode ili svrdlovi prašine pod vetrom, i čovek tone bez pomoći."

Upravo se ta surovost ljudskih odnosa, u sprezi istorijskih procesa i potrebe da se očuva vlast, otkriva u *Travničkoj hronici*. Tu niko nije pošteđen, od običnog naroda koji najviše strada, pa do sultana ili cara, koji su, također, izloženi urotama i spletkama. Ta borba je u tolikoj mjeri umrežena, a zlo toliko lukavo i razgranato. Andrić poznaje u detalje spomenute ljudske odnose. Upravo zbog toga ne priliči tvrditi kako Andrić opsesivno mračno i nega-

tivno opisuje ljudsku stvarnost. Opisuje onakvom kakva ona uistinu jeste. Potvrdu toga možemo naći i kod Derviša Sušića: "Bosna nije ono što čula odmah prime s njenih boja i oblika. Bosna je najdublji kazan pakla. Ona je lošim putem, tvrdom navikom i neizlječivom sumnjom zatvorena za rijeke ljepota koje su drugi stvorili, a svojim položajem otvorena je naježdama sa sve četiri strane". Spomenuti procesi podrivaju prožimanje orijenta i okcidenta, jer je ono protječe i na tenziji i borbi. U modernoj Europi vidimo da se ta igra obnavlja kroz migrantsku krizu i priliv izbjeglica iz islamskog svijeta preko Turske. Ponovo je to jedan susret orijenta i okcidenta u modernim okolnostima koji prati jedna kriza identiteta širokih razmjera. U tom smislu je važno istaći da se procesi opisani kod Andrića ponavljaju, ali na drugačiji način u novim okolnostima. Ne može se pouzdano reći da li je to dobro ili loše. Međutim, ta igra između orijenta i okcidenta je u književnosti Ive Andrića mnogo dublje prirode, jer on prodire u njenu srž. Problem, u svakom slučaju višeslojan, je pitanje kulture, odnosno usađenosti kulturnih kodova i mitova u duboke strukture kolektivne podsvijesti.

Andrić i Selimović su pisci koji su svoj književni univerzum uspostavili upravo na tim otomanskim i post-otomanskim kulturnim kodovima i mitovima. Na neki način, upravo takvim pristupom, oni te mitove ili jačaju ili im produžavaju egzistenciju. To je ljudima jugoslavenskog i post-jugoslavenskog prostora bitno zbog tog prisustva otomanskog nasljeđa u svim oblicima kulture i života. Evropska kulturna scena priznaje to nasljeđe, jer je činjenična nužnost, premda ga ne vrednuje na način na koji vrednuje vlastite kulturne paradigme. A sama Europa je prije svega tvorevina kulture. Andrić i Selimović su poznavali prirodu te uraslosti kulturnih modela u duboke strukture podsvijesti ljudi s ovih prostora. Taj jako plodni materijal su crpili iz nasljeđa i istorije, i kroz jezik oblikovali u proizvode kulture. Na našim prostorima, na rubovima Europe, još uvijek postoji jedna troma kulturna praksa. U tom smislu se čini da ti romani sve više postaju stvar tradicije.

Novo vrijeme donosi nove trendove. Međutim, nema nikakve sumnje da će još dugo književnost Ive Andrića, Meše Selimovića i drugih pisaca biti 'turiistička razglednica' ovih prostora koja odlazi u svijet s jednom porukom. O tome Andrić piše u jednom pasažu: "Obojica su se slagali da je život u Bosni neobično težak i narod svih vera bedan i zaostao u svakom pogledu. Tražeći

razloge i objašnjenja tome stanju, fratar je sve svodio na tursku vladavinu i tvrdio da nikakvog boljitka ne može da bude dok se ove zemlje ne oslobode turske sile i dok tursku vlast ne zameni hrišćanska. Defose nije hteo da se zadovolji tim tumačenjem, nego je tražio razloge i u hrišćanima samim. Turska vladavina stvorila je, tvrdio je on, kod svojih hrišćanskih podanika izvesne karakteristične osobine, kao pritvorstvo, upornost, nepoverenje, lenost misli i strah od svake novine i svakog rada i pokreta. Te osobine, nastale u stolećima nejednake borbe i stalne odbrane, prešle su u prirodu ovdašnjeg čoveka i postale trajne crte njegovog karaktera. Nastale od nužde i pod pritiskom, one su danas, i biće i ubuduće, velika prepreka napretku, rđavo nasleđe teške prošlosti i krupne mane koje bi trebalo iskoreniti."

Ovo prevaziđeno nasleđe o kojem Andrić piše nešto je što je manje ili više obilježje ovog dijela Balkana. Ne samo na planu kulture, ali kultura je posebno tromba i zastarjela. Sva ta nacionalna društva, koja djeluju kao produžetak religije, nemaju nikakve veze s modernom kulturnom praksom u Europi i Americi. Baš kao da su u zakašnjenju od stoljeće, ili dva, kao da su uskrsnula iz 19 stoljeća. Tako da je ovo što Andrić govori tačno, samo što važi, manje ili više, za nasleđe i kulturu svih ovdašnjih naroda. Bosna je jako specifična zemlja. To dolazi otuda što sa na njoj preklapaju na višestruk način različiti svjetski interesi, sukobljavaju oprečne struje, a njeno tlo zasijecaju različite imperije.

To je tako bilo u doba *Travničke hronike*, tako je bilo tokom svjetskih ratova, tako je bilo tokom ratova devedesetih, a tako je i danas u modernoj Bosni i Hercegovini. To je i preimućstvo i prokletstvo u isto vrijeme. Postoji jako poznata misao iz *Travničke hronike* koja to sažima: "Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumovati jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme." Tako se kultura neke zemlje uvijek vjerno obnovi u svojim potomcima, prije svega preko jezika, odnosno preko narativa o prošlosti pohranjenim u tim jezicima. To se njeguje u ozbiljnim zemljama. Engleska njeguje zaostavštinu Shakespeare-a, kao što Nijemci njeguju Goethe-ovo nasleđe. U tom smislu se o Andrićevom romanu može

ponovo raspravljati iznutra i izvana. Izvana se o tom romanu može govoriti u jednom istorijsko-kulturnom kontekstu, jer je taj roman spomenik vremenu, jer on u sebi posjeduje kulturne kodove ovog podneblja, koje pronosi i njeguje kroz vrijeme, na principu primo-predaje iskustva. Ali nema nikakve sumnje da su navedeni procesi prisutni i u samome romanu. Budući da je riječ o romanu koji zahvata jedno istorijsko vrijeme, istorija i vrijeme su kategorije koje ga ponajviše određuju i uslovljavaju. Te kategorije su zasnovane na cikličnosti, odnosno na obnavljanju.

U tom smislu je literatura jedan *odraz istorije i svijeta*, njihovo svjedočanstvo u neponovljivosti prostora i vremena. Kulturni kodovi i mitovi se obnavljaju, jer društveni mehanizmi čuvaju njihovu supstancu, jer se preko toga čuva supstanca društva. A putem tih kategorija se oblikuje koncept identiteta, kolektivnog i individualnog. Postoji za to dobar primjer u romanu: "Sve je počinjalo opet iznova, kao i preklane u ovo doba godine, kao i ranije, 1805. i 1806. godine. I sve će opet biti isto. Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme i podla nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! – i da će se život (nedosledni, jadni, slatki, jedini život), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će biti poslednja proba, da će biti kraj ovom, ovakvom bitisanju, koje se stalno diže i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ."

U tom smislu se kulturni i istorijski kodovi još uvijek nasljeđuju kroz usmenu i pismenu predaju. Mislim da procesi u suvremenom svijetu idu u jednom drugom smjeru. Digitalizacija arhivske građe, elektronski mediji, virtuelni svijet kompjuterski umreženih sistema unose jedan sasvim novi porredak. U izvjesnom smislu oni transformiraju spomenute istorijske i kulturne kodove na nivoima duboke ljudske podsvijesti (individualne i kolektivne), gdje su usađeni spomenuti mitovi i kodovi. Tako da novo vrijeme donosi sasvim nove trendove, jer potire tradicionalne oblike nasljeđivanja, a svi ovi problemi su jako bitni za savremenu Bosnu i Hercegovinu (kao i post-jugoslavenski region), jer možda nastupa prelomno vrijeme koje je označeno slabljenjem tradicije. Proces globalizacije imaju i pozitivne i negativne strane. Upravo u vrijeme kada moć lokalne društvene supstance slabi, a kada je stvarna moć sadržana u velikim konglomeratima međunarodnih institucija,

jedna mala kultura, jedna mala zemlja – provincijalna, s balastom rubnog života, izložena je velikim promjenama, stavljena pred velika iskušenja. To zahtjeva korijenite promjene i reforme, koje ponekad iziskuje odbacivanje 'najsvetijih' vrijednosti, a o tome je upravo govorio Andrić: "Sumnje nema da će i vaša zemlja jednog dana ući u evropski sklop, ali se može desiti da uđe podvojena i nasledno opterećena shvatanjima, navikama i nagonima kojih nigde više nema i koji će joj, kao aveti, sprečavati normalan razvitak i stvarati od nje nesavremeno čudovište i svačiji plen kao što je danas turski. A ovaj narod to ne zaslužuje. Vi vidite da nijedan narod, nijedna zemlja u Evropi ne zasnivaju svoj napredak na verskoj osnovi..."

To se sve nekako čudnovato vjerodostojno obnovilo u savremenoj stvarnosti, time tragičnije budući se osporavanje odvija iznutra i izvana. To je stanje koje vodi u izolaciju – u geto. Kultura je vitalna, njena temeljna osobina je sposobnost preobražavanja. Međutim, u tromim sistemima su ti procesi usporeni, jer kultura postaje uteg na nogama, a balasti istorije nepodnošljivo breme.

U *Hronici* stoji: "Islam je došao u Evropu kao ratujuća strana i do danas se u njoj održao ili svojim ratovanjem ili blagodareći međusobnim ratovanjima hrišćanskih država. Dok hrišćanske države, koliko ja znam, osuđuju rat u toj meri da uvek jedna na drugu bacaju odgovornost za svaki rat, i osuđujući ga ne prestaju da ga vode." Međutim, tužna je činjenica da se gotovo svi društveni procesi ostvaruju ratnim ciljevima ili su posljedica ratnih dejstava. Tako je bilo u prošlosti, ne drugačije danas: "Šta ćete? Ne dešava se uvek ono što izgleda verovatnije. A ako bi bilo tako kao što *mnogi smatraju*, onda nije teško predvideti tok stvari, jer nije nikakva tajna da su sve ove zemlje ratom dobijene, ratom se brane i ratujući i gube, ako moraju da budu izgubljene. Ali to ne menja ništa na onome što sam rekao."

Umjesto zaključka

Travnička hronika zahvata samu suštinu bića Bosne, jer je položena u njedra njene kulturne tradicije. Otkriva složenost same prirode bosanskog duha unutar istorijskih procesa koji prožimaju čovječanstvo, a Andrić u svome romanu to na uspješan način sažima u vrlo osjetljivom povijesnom vremenu nudeći poveznicu između Bosne u doba raspadanja Otomanske imperije s

modernom koja se zatekla u slijepoj ulici post-komunističkog tranzicijskog perioda prelaska u okvir Europske Unije. Taj proces transformacije je za sobom ostavio razorni rat, dugotrajnu ekonomsku krizu, krizu identiteta kao i brojne druge poremećaje. Razlozi su dobro čitljivi u romanu *Travnička hronika*, jer su se povijesni procesi ponovili u nešto izmijenjenom obliku, ne nužno na bolje.

Zato je kultura kao osnova Bosne i Hercegovine u krizi, izložena zloupotrebama i nje govanju pogrešnih koncepata. Stoga je roman *Travnička hronika* u širokom spektru problema koje zahvata potrebno razumijevati u kontekstu evropske kulturne baštine. Prije svega to tumačenje valja zasnovati na samom konceptu kulture, jer je on zapravo baza same društvene strukture. Nijedna društvena tvorevina ne može postojati bez same kulturne osnove, koja je zapravo duh podneblja. U postmodernom vremenu prožimaju složeni vanjski i unutrašnji problemi, mnogo je otvorenih pitanja, sijaset blokada, gomila upitnika, mnogo sukoba interesa i suprotstavljenih struja koje se bore za dominaciju.

Neo-kolonijalni diskurs je i danas prisutan, jači nego ikad, baš kao što je postojao u nešto drugačijem obliku u doba koje roman pokriva. Taj narativ je dragocjen za buduća vremena, jer je spomenik i podsjetnik društvenih odnosa koji su postojali u prošlosti, a koji su kasnije uskrsnuli. Tu pronalazimo objašnjenja i zašto je stanje u modernoj Bosni i Hercegovini takvo kakvo jeste. Zašto je u toj zemlji identitet izvor razdora, a kultura i tradicija jedan neizdrživi balast koji ljude vraća unazad umjesto da ih vodi naprijed. U današnjem vremenu jedini društveni okvir koji se nudi post-jugoslavenskim zemljama jeste okvir Europske Unije. Rusija, Turska, Amerika takođe imaju svoj uticaj na ovim prostorima, ali ne na način da nude administrativno-pravni okvir u koji treba integrirati ukupno društvo.

Taj okvir nudi jedino Europska Unija. O razlozima tih problema piše i Andrić. A svi oni bi se trebali kretati u pozicionirati prema evropskim tokovima, a ne kapriciozno održavati međusobni antagonizam. Sasvim jasno i sasvim teško uz svu prateću autentičnost nacionalnih i drugih kultura jer to podrazumijeva velike preobražaje, velike reforme. Ne postoji samo odnos između Bosne i Hercegovine i Europske Unije. Tu je uticaj Turske, Rusije, Amerike. Mnogo je tu oprečnih struja, koje se bore za dominaciju. Upravo

kao u vrijeme koje opisuje Andrić oporučno u svojoj *Travničkoj hronici*. Tako da je besmislena rasprava o tome kome Ivo Andrić pripada. Neko je rekao da pripada onima koji ga čitaju – i čini se da je to velika istina. Književnost, pa i Ive Andrića, nas podjeća na dubinu i složenost ljudskog iskustva. Ono je bunar, vrelo na kojem se napaja duhovno biće. Ali izvjesno je da će književnost, Andrićev opus takođe, još dugo biti vjerni odraz društvenog stanja, sve dok tu turbulentnu i traumatičnu epohu u cjelini ne prekrije veo protutnjalog vremena.